

Megjegyzések a latinitás és az anyanyelv szerepéhez a középkori historiográfiában

Megjegyzéseim — hiszen csak ilyenekről lehet szó e bonyolult téma esetében — Anonymus előszavából indulnak ki. Az első megjegyzés a névtelen jegyző által írt Trója-történethez kapcsolódik. A bevezetőben így szólítja meg — ugyancsak ismeretlen — tanulótlársát: „Middön hajdan iskolai tanulmányon együtt voltunk és egyforma iparkodással olvastunk a trójai történetet, melyet én erősen megkedvelvén, a Frigai Dáresnak és egyéb szerzőknek könyveiből úgy, miként mestereimtől tanultam, a magam fogalmazása szerint egy kötetbe szerkesztettem. . .” (Pais Dezső fordítása). A számunkra fontos rész ebből latinul így szól: „. . . sicut a magistris meis audiveram, in unum volumen proprio stilo compilaveram. . .”

Azt sem tudjuk, hogy hol tanulhatott a két ismeretlen férfiú együtt — párizsi, orléans-i és itáliai iskolákra gondolt eddig a kutatás — de azt sem, hogy milyen lehetett ez a Trója-történet, amit Anonymus írt. A magyar irodalomtörténet-írás ebben a műben szívesen látja a hiányzó magyarországi lovagi irodalom (latin nyelvű) termékét, sőt újabban Hadrovics László által nyomós indítékok alapján feltételezett magyar nyelvű Trója-regényt is a névtelen jegyző írásának magyarra fordított változatának tartja. Mind a latin, mind a feltételezett magyar változatot azonban a lovagi-udvari irodalom köréből minden bizonnyal ki kell zárunk. Az európai Trója-regény történetének feldolgozói is egyöntetűen Benoît de Saint-Maurenak a XII. sz. második felében készült művét tartják a téma első lovagi-udvari változatának. A század végén készült német regény is Benoît szövegét adaptálta. Amit a XII. sz. végi, XIII. sz. eleji magyar irodalmi és társadalmi szituációról tudunk, az mind ellentmond annak, hogy az első nyugat-európai udvari-lovagi változattal lényegében egy időben már magyar szerző tollából is származhatott ilyen jellegű Trója-regény. (A magyarországi lovagi-udvari kultúráról ld. bővebben a *Vitézek mi lehetett?* című, az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelenő tanulmányomban.)

Valószínűnek tartom, hogy Anonymus Trója-története a felsőbb grammatikai oktatásban szokásos gyakorló-feladat eredménye lehetett. A téma szerepelt a tanulmányi kánonban és a XII. századból az európai Trója-irodalomnak több ilyen, sőt csupán ilyen jellegű termékét ismerjük (felsorolásuk Peter Eisenhutnak a *Mittellateinisches Jahrbuch* 1983. kötetében megjelent tanulmányában.) John O. Ward (1985) több más termékét is számon tartja ennek a Rhetorical historiography-nak a XII. században. De erre utalnak Anonymus bevezető szavai is. Egyrészt az „amint a tanító mestereimtől hallottam” szavak. Az *audire* (hallani) az iskolai tanulmány során előadottak elsajátításának, *appericipiálásának terminus technicus*; de másrészt — véleményem szerint a *proprio stilo* is, amit ebben az összefüggésben aligha lehet a „magam fogalmazása szerint” szavakkal visszaadni.

A hősi téma, akkor is ha esetleg prózában készült, *stilus gravis*-t (súlyos stílus) vagy *stilus grandiloquus*-t (magasan szárnyaló) stílust követelt. A stílus a középkorban nem a saját *entelecheia* kibontásának a lehetőségét adta, hanem a tanulmányok eredményeként egy példaképhez való igazodás követelményét, illetve megvalósítását jelentette. Ilyen értelemben használja a grammatikai-retorikai-poétikai irodalom a korai és későbbi középkorban a *proprius*, *proprie*, *proprietas* (saját, sajátosan, sajátosság) szavakat is.

Geoffroi de Vinsauf (meghalt 1210 körül) a Faral által kiadott *Documentum de modo et arte dictandi et versificandi* c. traktátusában Horatiusnak *difficile est proprie communia dicere* (nehéz az általánosakat sajátosan kifejezni) sorából kiindulva fejti ki azt a követelményt, hogy „az anyagot sajátosan és jól kell tárgyalni”. Ettől, a proprietástól (sajátosságtól) való eltérést mint vitiumot (hibát, vétséget) tartják számon a retorikai művek, ld. Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München 1960, megfelelő részeit. Sőt még a *propria eloquentia* (sajátos ékesszólás) kifejezés sem a személyhez igazodik, hanem a témához való alkalmazkodás követelményét-eredményét jelenti már Quintilianus *Institutio oratoriájában*.

Azt hiszem, az Anonymus-locust is ebben az értelemben kell fordítani. Ezzel persze saját érdemeit is kiemeli a szerző, hiszen a megfelelő stíluskövetelmény elérésével dicsekszik.

Másik megjegyzésem a sokat emlegetett „parasztok hamis meséi” és a „regösök csacsogó éneke” szavakhoz kapcsolódik, amely — cantus — nem is szép (satis indecens) és nem is igaz, így nem felelne meg Anonymus választott írói szándékának [ut. . . tibi scriberem. . . quomodo res geste essent (hogy azt írjam meg neked. . . hogyan estek meg a dolgok)].

Ezek a kijelentések egyrészt a próza és a vers különböző igazságközlő tartalmára vonatkoznak. A próza témája a história is, ezért mondja Cicero a *De legibus*-ban: „Más törvényeket kell követni a történetírásban és mást a költészetben”. (I. 1,5) De már Platón is elutasította ismeretelméleti és pedagógiai megfontolások alapján a Politeia-ban a költészetet és a retorikát. Szent Jeromos mindazt ami „a szavak művészetével” van írva, azaz költészet, hazugságnak nyilvánítja. Izidor még tovább megy, a keresztényeknek megtiltáná a poéták olvasását azzal az indokkal, hogy „az olvasáskor nem a szavakat, hanem az igazat kell szeretnünk”. Ezt a véleményt, illetve magát a tiltást — kicsit ugyan enyhített formában — a kánonjog is átvette. Stephanus, az orléans-i Szent Euverte apátja (1128—1203) a *Decretum Gratiani* kommentárjában már csak a papoknak és a püspököknek tiltja meg „a poéták könyveinek olvasását”. A példák még szaporíthatók lennének Erich Auerbach: *Literatursprache und Publikum in der lateinischen Spätantike und im Mittelalter* című tanulmánykötete alapján (Bern, 1958). Valószínűleg összefügg ez az elutasítás azzal is, hogy a poézis voltaképpen kimaradt a hét szabad művészetből, illetve csak a grammatikát illusztrálta. Az említett kánonkommentár is megkülönbözteti a „poéták könyveit” a hét szabad művészet könyveitől, az előbbieket használatát elutasítja, az utóbbiakét engedélyezi. Ez még az artes ikonográfiájába is átment, Herrad de Landsberg (1125—1195) ennek megfelelően rajzolta meg *Hortus deliciarum* c. művében a tudományok rendszerét és a poétákat a szabad művészetek szféráján kívül helyezte el a következő megjegyzéssel: „ezek a költői művészetet, azaz mesés kitalálásokat írják”.

Ennek a valóság = próza, hazugság ill. valótlanosság = poézis ellentétre leegyszerűsítendő tézisnek van azonban a középkorban egy másik, nyelvi aspektusa is, aminek bizonyára az az oka, hogy az anyanyelvi szóbeli irodalom elsősorban verses irodalom volt. Oroszlán Henrik 1190 körül megbízást adott udvari káplánjainak, hogy állítsanak össze egy tudományos enciklopédiát, amit ma „*Lucidarius*” címen ismerünk. A megrendelés német prózai műre szól: *wande sie ensolden / niht schriben wan die warheit / als ez ze latine steit*. Azaz a szerzőknek az igazságot kell írniok, amint az latinul áll (meg van írva). Más szavakkal: a nép nyelvén írott munka hajlamos arra, hogy ne az igazságot, ne a valóságot adja vissza.

Norbert H. Ott 1980-ban a német nyelvű középkori világkrónikák vizsgálata során azt állapította meg, hogy azok tartalmilag sokkal nyitottabbak mint a műfaj latin nyelvű képviselői, azaz befogadnak olyan mondai, legendai, vagy más irodalmi mozaikéleket (fabulát, exemplumot), ami a latin historiográfiából általában hiányzik. Ezeknek a

különbözőségeknek a háttérben azonban a szerzők vagy a megrendelő mecénások más-más intenciója is állhat.

Az utóbbi években egy kódex szerencsés felbukkanása és egy kódexcsoport vizsgálata ezt a megfigyelést mindkét oldalról, a latin és egy népnyelv, a német felől is igazolta.

A Széchényi Könyvtár a hatvanas évek elején még egy Jankovich Miklós gyűjteményéből származó kódexet szerzett meg. Az 1427-ben a híres millstatti (bencés apátság Karinthiában) scriptoriumban összemásolt kolligátum egy latin világtörténelem-kompozíciót is tartalmaz, amelynek összeállítójaként Albertus de Constantia nevezi meg magát, aki feltehetőleg azonos a bécsi egyetemen 1421-ben immatrikulált azonos nevű hallgatóval. Albertus munkája közvetlen forrását „egy bizonyos német nyelvű verses krónikában” találta és ezt „mivel a mai emberek (moderni) kedvelik a rövidséget, latinra fordítottam”. Ezt a forrást sikerült azonosítani: a korai középfelnémet „Kaiserchronik”-ról van szó, amely 17 000 verssorban adja elő a római és a német császárok történetét 1147-ig. Albertus ebből mintegy hatvanoldalmi latin prózát csinált. A prologusban a krónika műfajt *expressis verbis* „tudománynak” nevezi és ennek megfelelően — mint-hogy nem poézis-ről van szó — elhagyta a legendai, mondai, anekdotikus elemeket, valamint a hosszú csatajeleneteket; csaknem mindazt, ami az anyanyelvi, szóbeli epika műfaji sajátossága. Előadásmódjában az emócióktól átszótt párbeszédet semleges, referáló függő beszédben oldotta fel, elhagyta az előreutalásokat és az olvasó-hallgatónak szánt közvetlen megnyilatkozásokat.

A másik példának még nagyobb a bizonyítóereje, mert ugyanazon próza-krónikának latin és német változatára vonatkozik.

A latin világhkrónika az olasz franciskánus, Johannes de Utino műve, a prologus dátuma a különböző kéziratokban 1344 és 1349 között mozog. Az egyik évszám bizonyára másolási hibára megy vissza, a 4-est és a 9-est könnyű összetéveszteni. A világhkrónika a teremtéstől az apostolokig tart, a továbbiakra már csak szinoptikus pápa- és császárnévjegyzéket állított össze a — főleg a „*Historia scholastica*” alapján dolgozó — udinei ferences. Ezt a pápa- és császársort bővítették ki többször is, némi eltéréssel a 15. század elején, még mindig latinul, majd a század közepe felé az egészet lefordították németre. A német változat pontosan olyan jellegű bővitményeket tartalmaz, amilyeneket Albertus a „*Kaiserchronik*” latin átdolgozásában elhagyott: mondákat, anekdotákat, legendatörödékeket, helyi történeti sztorikat, pletykákat. Mindazt, amit a tudomány nyelvét használó történetírő „a parasztek hamis meséinek vagy a regösök csacsogó énekének” tarthatott, Pais Dezső szip fordítása szerint.

Számunk szerzői:

Békés Gellért bencés teológiai tanár, a Katolikus Szemle főszerkesztője

Rapcsányi László író, újságíró, a Magyar Rádió főmunkatársa

Kosztolánczy Tibor egyetemi hallgató

Vizkelety András irodalomtörténész, MTA „Kódex-törödékek” kutatója

Császár László építész

Kovalovszky Márta művészettörténész, István Király Múzeum

Thomka Beáta irodalomtörténész, Újvidék

Schneller István építész